

İSTİLA MI, GÖÇ MÜ ?

1829-1831 yıllarında Ermenilerin Güney Kafkasya'ya tehciri 19. yüzyılın ikinci çeyreği ve 20. yüzyılın başlarında Rus askeri tarihçilerin eserlerinde

1829-1831 yıllarında Ermenilerin İran ve Osmanlı İmparatorluğundan, 10 (22) Şubat 1828 yılında İran'la yapılan Türkmençay Barış Anlaşması ve 2 (14) Eylül'de Türkiye ile yapılan Edirne Sözleşmesi gereğince Rus imparatorluğuna geçen Güney Kafkasya'nın bazı bölgelerine

tehciri ve onun jeopolitik sonuçları bugün Dağlık Karabağ sorunundaki tarafların iddiaları ve hırslarını bilimsel olarak esaslandırmak için yoğun bir tarihsel ve uluslar arası siyasi tartışmanın konusu olmuştur. Bu askeri-politik çatışmanın taraflarının yirmi yıl içinde kendi jeopolitik çabalarının ve hırslarının "yasallığını" esaslandırmak için karşılıklı suçlamaları ve tehditleri birçok – mitlerden başlayarak doğrudan sahtekarlıklara kadar – sözde entelek-

tüel bir oluşum doğurdu ki, bu da toplumun bilincinden bu çatışmanın gerçek nedenini silmeyi amaçlıyor. Böylece, taraflardan birine gereken mitolojinin en yaygın yollarından biri, o olayların tarihçileri olmaya yetkili kılınan Rus ordusu generallerinin bir dizi bilimsel araştırmalarının içeriğine ve sonucuna sessiz kalmak oldu.

Eserlerinde, Ermenilerin 1830'lu yıllarda Güney Kafkasya'ya amaçlı olarak tehcirini Rus askeri-siyasi yayılmacılığının bir parçası olarak değerlendiren bu araştırmacılar arasında ilk olarak **Nikolay Ivanovich Ushakov** (1802-1882), **Mikhail Dorimodontovich Likhutin** (1811-1882) ve **Vasilij Aleksandrovich Potto'yu** göstermek gerekiyor. Onların her biri görev konumuna özgü vasıfları nedeniyle bu konunun içeriğinin tüm nüanslarını biliyordu, bu nedenle de onların tanıklığına güvenmemek için hiçbir esas yoktur. Aynı zamanda, onların eserlerinin "yüksek izinle" yayınlandığını, bu nedenle de akademik ve askeri çevrelerde sıkı sansürden geçtiğini ve olaylara resmi bakış açısını belirttiklerini unutmamak gerekiyor. Onların eserlerinde Ermenilerin Güney Kafkasya'ya tehciri sürecine ve sonuçlarına ilişkin rastladığımız tüm olumsuz değerlendirmeler, itina ile mercek altına alınmış ve hesaplanmış, ve onları gizlemek mümkün olmadığı için ortaya çıkmıştır.

Korgeneral N.İ.Ushakov 1826-1828 yıllarındaki Rus-İran savaşlarında ve 1828-1829 yıllarındaki Rus-Türk savaşlarında Kafkas kolordu komutanı General-Mareşal kont İ.F.Paskevich-Erivanski'nin teğmen rütbesinde yaveri, daha sonra ise, İ.F.Paskevich-Erivanski'nin Polonya Krallığı valiliğine atandıktan sonra ise onun Varşova'daki özel kalem müdürlüğünü yaptı. Kafkasya'da hizmet ettiği yıllarda kont Paskevich'in tüm gizli yazışmalarından sorumluydu, bu nedenle de o yıllarda yaşanan olayların tüm gizli yönlerini iyi biliyordu. Savaştan hemen sonra ona, 1836 yılında Saint-Petersburg'da, 1843 yılında ise Varşova'da yayınlanmış olan iki ciltlik "1828 ve 1829 yıllarında Asya Türkiye'sindeki savaş tarihi" [6] adlı kitabın yazılması ve yayınlanması ile görevlendirildi. Sonuç olarak o, Rus askeri-tarih biliminin kurucusu oldu. N.İ.Ushakov çalışmaları için yüksek ödüller aldı: "görevde gösterdiği

üstün hizmetlerden dolayı" albay rütbesine terfi etti ve o dönem için büyük miktar sayılan 1500 gümüş Ruble değerinde ödül aldı.

Tümgeneral M.D.Likhutin çalışma hayatı boyunca Genelkurmay subayı olmuş, uzun yıllar Kafkasya Kolordu karargahında geçici görevlerde bulunmuş, sadece Türkiye değil, aynı zamanda Rus mülkiyetindeki Güney Kafkasya topraklarındaki nüfusun seferberlik imkanları, yaşam biçimi ve tutumuna ilişkin bilgi toplama dahil askeri ve ekonomi istihbarata çalışmıştır. Bu konularla ilgili olarak yerel sivil yönetim Saint-Petersburg'a genelde yanlış bilgiler gönderiyordu. Bu yazarın eserleri arasında en çok ilgi çeken "1854 ve 1855 yıllarında Asya Türkiye'sinde Ruslar. Erivan müfrezesinin askeri hareketine ilişkin notlardan" [2] adlı askeri-tarihsel yazısıdır. Bu eserinde o, Doğu (Kırım) Savaşı öncesinde Güney Kafkasya'nın durumunun geniş tablosunu çizerek Ermenilerin bu bölgeye göç etmesinin sonuçlarını vurguluyor. Almış olduğu eğitim ve görevi ona olayları abartmaya ve anlatının objektivliğini ihlal etmeye müsaade etmediyi açıklıyor, bu nedenle de onun değerlendirmelerinin güvenilirliği şüphe doğurmamaktadır.

Korgeneral V.A.Potto savaş değil, askeri eğitim ve askeri-bilimsel faaliyetleri ile ün kazanmış, çağdaşları tarafından ona "Kafkasya savaşlarının tarihçisi" ünvanı verilmiştir. Uzun süre Kafkas askeri bölge karargahında askeri tarih bölümüne başkanlık etmiştir, Gürcistan'ın Rusya'ya birleştirilmesinin 100. yılı dolayısıyla [5] "Kafkasya'da Rus

hakimiyetinin tasdiki" adlı beş ciltlik araştırmasını, daha sonra tek başına yayınladığı "Kafkasya savaşı ayrı ayrı olaylarda, efsanelerde ve biyografilerde" adlı esaslı eserini onun bu görevdeki faaliyetinin sonucu olarak değerlendirmek gerekiyor. Bu eserlerde, Ermenilerin Güney Kafkasya'ya tehcirinin sebeplerini, sürecini ve sonuçlarını içeren 4. cildin 2. bölümü özel ilgi çekmektedir. N.İ.Ushakov ve M.D.Likhutin'den farklı olarak Potto o dönemin olaylarının tanığı olmamış ve olaylara katılmamıştır, fakat görevi gereği o dönemin arşiv materyallerine erişim yetkisi bulunuyordu, onları kullanırken de, sadece akademik görgü değil, askeri disiplin ve itaat çerçevesinde içeriğini çarpıtmaz veya tahrif edemezdi, onun değerlendirmeleri ve görüşleri ise sonraki nesil araştırmacılar tarafından eleştirilere neden olmamıştır.

Özetle şunu söyleyelim: N.İ.Ushakov, M.D.Likhutin ve V.A.Potto'nun, Güney Kafkasya'da Rus makamlarının emperyal siyasetine ve sadakatine uyumlu olmak için önceden iyi sansür edilmiş askeri-tarihsel eserleri, Rusya için aksi değerlendirme içeremezdi, bu nedenle de **yazarların, Ermenilerin Güney Kafkasya'ya tehcirine ilişkin tutumları ve kanaatleri, Güney Kafkasya'daki Rus askeri ve sivil yönetimin bu konuda başarılı veya başarısız olduğuna dair güvenilir ve objektif kanıt olarak algılanmalıdır.**

Bilindiği üzere, Ermenilerin Güney Kafkasya'ya toplu tehcirinin yasal dayanağı, Türkmençay Barış Anlaşmasının 15. ve Edirne Sözleşmesinin 13. maddeleridir ki, bu

maddelere göre **sınır bölgelerinde yaşayan her üç ülkenin vatandaşlarına, vatandaşlık değişikliği yaparak komşu devletin topraklarına gönüllü ve özgür olarak göç etme hakkı verilmiştir.** Rusya ve İran vatandaşları, Barış anlaşması imzalandıktan sonra bir yıl içinde, Rusya ve Türkiye vatandaşları ise bir buçuk yıl içinde göç edebilirlerdi. Bu süre içinde onlar mal ve mülklerini satarak kendi hesaplarına ister Rus Güney Kafkasya'sına, ister İran Azerbaycan'ına veya Anadolu'ya göç etmeleri gerekiyordu [3, s. 320, 343]. Bununla ilgili olarak, **tehcir hakkını, Rusya'ya göç etmiş sadece Ermeniler veya Hıristiyan Yunanlılar değil, dini açıdan onlara yakın olan İran (Şii) veya Türkiye'ye (Sünni) göç etmiş Güney Kafkasya'nın Müslüman temsilcileri – Azerbaycanlılar, Talışlar, Lezgiler, Lazlar, Kürtler ve diğerlerinin de kullanabildiğini belirtmek gerekiyor.** Bu bağlamda söyleyebiliriz ki, 1828-1831 yıllarındaki üç yıllık tebaa mübadelesinin çok yönlü, fakat Güney Kafkasya'daki Rus hakimiyeti için ise kesin dini bir nedeni vardı – **Rus yönetimi, yeni ilhak edilmiş bölgelerde Müslüman nüfusun sayısını en aza indirmeye ve boşaltılmış topraklara jeopolitik isteklerine sosyal destek verebilecek, dini kimlik açısından yakın olan göçmenleri yerleştirmeye çalışıyordu.** Sonuç olarak bu, etnik grupların ve Güney Kafkasya'nın ayrı ayrı bölgelerindeki nüfusun yerleşim yapısında köklü değişime yol açtı ki, bunu da özellikle V.N.Grigoryev ve İ.İ.Chopen istatistik ve iktisadi-coğrafi araştırmalarında kaydetmişlerdir[1; 6]. İran ve Türkiye ile karşılıklı mübadelenin Rusya için özgül özelliği vardı: İran'dan Güney Kafkasya'ya olan göç büyük ölçüde milli ve siyasi, Türkiye'den ise dini faktörlere dayanıyordu. **İran'dan sadece Ermeniler değil, artık etnik Farslara itaat etmek istemeyen Azerbaycan Türkleri de göç ediyordu, Türkiye'den ise özellikle Ortodoks Hıristiyan Rumlar ve onlara ritüel özelliği ile yakın olan Ermeni Gregoryenler göç etmekteydi.** Yukarıda adları belirtilen Rus askeri tarihçileri onların tamamını "Hıristiyanlar" olarak adlandıırıyordu. Böylece, İran'dan göç ağırlıklı olarak etno-politik, Türkiye'den ise – daha çok dini-ekonomik özelliğe

sahipti, çünkü Rus tebaasına geçmek otomatik olarak haraç ödemeni – “gâvurlardan” (Müslüman olmayan) kişi başına alınan vergi- sonlandırıyordu. Bunun dışında, Rus yetkililer eski Osmanlı tebaalarının tehcirini ve yerleşmesini nakit para ile finanse ederek onları ekonomik açıdan teşvik ediyordu, lakin eski İran tebaası için bu tür adımlar atılmamaktaydı.

Bu durumu ilk farkedene, birliklerin Anadolu’dan Güney Kafkasya’ya dönüşüne ilişkin Kafkasya Kolordu komutanlığının hazırlıklarını anlatan N.İ.Ushakov oldu. O yazıyordu: Kafkasya Kolordu komutanı Kont İ.F.Paskevich’in, Ermenilerin Güney Kafkasya’nın Rus eyaletlerine göç etmesine ilişkin raporuna cevap olarak “*Majestelerinden izin gecikmedi, bunun için de, Kürtleri tarafımıza çekmek için 1929 yılında başlatılan kampanya ile belirlenen ve Erivan Kont’nun (yani Paskevich –O.K) Kürt ihtiyarların fikirlerini değiştirmesi üzerine kurtarmayı başardığı 96.000 altın para ayrılmıştır. Erzurum, Muş, Beyazıt, Kars ve Ahıska sancaklarındaki Hıristiyanlara Rus İmparatorunun özel dikkat gösterdiği ilan edildikten hemen sonra bizim topraklarımıza göç etmek için 4.000 ailenin başvurduğu, daha sonra ise onlara 10.000 ailenin ve toplamda 90.000 kişinin*

katıldığını belirtmek gerekiyor” [6, c. 291]. Gördüğümüz gibi, tehcir, başlangıçta Osmanlı ordusuna karşı savaşmalarını teşvik etmek için Kürtlere rüşvet amaçlı ayrılan nakit para ile finanse edilmekteydi, fakat bu proje uygulamak mümkün olmadığı için ödenekler diğer jeopolitik konuların çözümüne – **Rus işgal yetkilileri ile işbirliği yapan Rum ve Ermeni hainlerinin ailelerini kurtarmak ve Türkiye’ye göç nedeniyle azalan nüfusu telafi etmek amacıyla Rus Güney Kafkasya’sına göç etmek isteyenleri teşvik etmeye** yönlendirildi. Rus askeri tarihçileri, İran tebaasının Rusya’ya, Rus tebaasının ise İran’a tehciri sırasında yaşanan bu tür gerçeklerin varlığını belirtmemektedir.

Türkiye Ermenilerinin Kafkasya Kolordusu ve Rus işgal makamlarına karşı işbirliği bariz bir şekilde 27 Haziran 1829 yılında Erzurum kalesi teslim edildiğinde ortaya çıktı. Bundan birkaç gün önce Ermeni asıllı şehir sakinlerinden oluşan ve İslam inancından olan yerel halktan istimlak edilmiş tüfek ve tabanca ile silahlanmış piyade garnizon taburu kuruldu. Erzurum sancağı Ermenilerinden ise, Rus birliklerinin, bakır ve gümüş madenlerinin bulunduğu Bayburt kenti ve Gümüşhane kırsalı-

na doğru ilerlediği 2 Ağustos tarihinde, yani Erzurum'un tesliminden beş gün sonra çatışmalara katılan kurmay yüzbaşı Abramovich komutasında 800 atlıdan oluşan sözde "Hayta süvarileri" kuruldu [6, c. 187, 260]. Ayrıca, birkaç yüz Ermeni gönüllü, Erzurum, Bayburt ve Kars'ta işgal rejiminin organize edilmesi için Ruslar tarafından kurulan geçici bölge yönetiminin sivil kısmında memur olarak Kafkas Kolordusunun ihtiyaçları için gıda, sığır ve at arabaları tedarik ediyordu. Ağustos 1829 yılında Gümüşhane'de 1200'den fazla Ermeni ve yaklaşık 500 Rum madenci açık şekilde Rusların tarafına geçti. Edirne Barış Anlaşmasının şartları gereğince Rus birliklerinin Anadolu'dan çekilmesi ile ilgili olarak Ermenilerin ve Rumların Güney Kafkasya'ya tahliye etmek zorunda kalındı. N.İ.Ushakov'un hakkında yazdığı **Ermeni ve bir kısım Rum işbirlikçilerin akrabaları, Rus Güney Kafkasya'sına gönüllü olarak yerleşmek isteyen 400 "avcılar" ailesini oluşturuyordu.** Ama Ushakov'a göre, aslında göç edenlerin sayısı üç buçuk kat daha fazlaydı.

V.A.Potto'nun yayımladığı Kont İ.F.Paskevich-Erivanski ile İmparator I. Nikola arasındaki yazışma kayıtlarından görüldüğü gibi, Asya Türkiye'sindeki savaş sırasında Kafkas Kolordusunda Ermeni işbirlikçilerinin sayısı çok fazlaydı: sadece Beyazıt ve Kars'ta, savaş bitiminde vatana ihanetten idam cezası tehlikesi ile karşı karşıya kalan yak-

laşık 2000 Osmanlı tebaasındaki Ermeni silahlıları Ruslar tarafında savaşıyordu. "Paskevich, İmparator I.Nikola'ya yazıyordu: - Merhametli hükümdar, Sizin merhametli diktatinizi bu talihsiz kurbanlara çekmeye lütfedin ve onların Rusya'ya olan sadakati yüzünden Osmanlılar tarafından cezalandırılmalarına izin vermeyin" [4, c. 316]. İmparator I.Nikola'nın izniyle Mayıs 1830 yılında Kars sancağından 2264, Beyazıt sancağından ise 4215 Ermeni ailesi Rus Güney Kafkasya'sına göç etti[4, c. 324]. Bu iki Türk vilayetinden göç edenlerin sayısı en az 60 bin kişi olabilir.

Böylece, yeterli derecede güvenilirlikle, 1828-1831 yıllarında Güney Kafkasya'ya göç etmiş Ermenilerin ve Rumların toplam sayısını belirleyebiliriz. N.İ.Ushakov'un verilerine göre, 1829 yılında Rus birlikleri ile birlikte Erzurum, Bayburt ve Gümüşhane'den 14 bin aile veya 90 bin kişi gitmiştir. V.A.Potto'nun verilerine göre, 1830 yılında Kars ve Beyazıt'tan 6400'den fazla aile veya yaklaşık 60 bin kişi gitmiştir. Böylece, **Osmanlı Türkiye'sinden giden göçmen sayısı yaklaşık 150 bin kişiydi, 1828-1829 yıllarında İran'dan giden göçmen sayısı ile birlikte Rusya'nın yeni vatandaşlarının toplam sayısı 200 bin kişi olarak tahmin edilebilir** – o dönem için bu rakam çok büyük!

Aslında, Rus silahlarının koruması altında Ermenilerin Türkiye ve İran'dan göçü Güney Kafkasya halkı için gerçek bir Ermeni istilasına dönüştü ve onlara karşı koyacak güç yoktu, çünkü onların sayısı, 1813 veya 1828 yıllarında Rus hakimiyetine giren Azerbaycan hanlıklarının her birinin yerli halkından iki veya üç kat daha fazlaydı. ❀

(devamı var)

Kaynakça

1. [Григорьев В.Н.] Статистическое описание Нахичеванской провинции, составленное В.Г. – СПб.: Тип. Департамента внешней торговли, 1833.
2. Лихутин М.Д. Русские в Азиатской Турции в 1854 и 1855 годах. Из записок о военных действиях Эриванского отряда. – СПб.: Тип. Т-ва «Общественная польза», 1863.
3. Под стягом России: Сборник архивных документов. М.: Русская книга, 1992.
4. Потто В.А. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях: В 5-ти тт. – Т. 4. Турецкая война 1828-1829 годов. – М.: Центрполиграф, 2006.
5. Утверждение русского владычества на Кавказе: К столетию присоединения Грузии к России: В 5-ти тт. / Под ред. Н.Н.Белявского и В.А.Потто. – Тифлис: Тип. Штаба Кавказского военного округа, 1901-1908.
6. Ушаков Н.И. История военных действий в Азиатской Турции в 1828 и 1829 годах: В 2 ч. Санкт-Петербург: Тип. Э. Праца и К°, 1836.
7. Шопен И.И. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи. – СПб.: Тип. Императорской Академии наук, 1852.

